

TANZİMAT'TAN SONRA OSMANLI'DA İHTİDA OLAYLARINA GAYR-İ MÜSLİMLERİN TEPKİSİ: İŞKENCE VE ZULÜMLER

Ayşe Özdemir KIZILKAN*

Özet

Genellikle içinde dünyaya geldiği toplumun dinini seçen insanoğlu, belli bir olgunluğa gelince kendi hür iradesi ve aklıyla başka bir dini tercih edebilmiştir. Hür iradeleriyle dinlerini değiştiren insanlar için Osmanlı dönemi, dinî serbestinin yaşandığı ender zamanlardandır. Devlet-i Aliye çatısı altındaki her toplum yalnız dinî alanda değil her bakımdan özgürdür ve kendi iradeleriyle yaşamlarını istedikleri gibi sürdürmüşlerdir. Osmanlı, devlet olarak gayr-i müslimlere ve Türk olmayan halka karşı son derece müsamahakâr davranmıştır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarda Osmanlı tebaasından bazı gayr-i müslimlerin, sonradan din değiştiren kimselere aynı anlayışlı tavırla yaklaşmadığı görülmüştür. Soydaşlarının İslam dinine geçmesini(ihtida) kendilerine yedirememiş olan kimseler, ihtida eden bu şahıslara karşı onların irade ve isteklerini hiçe sayarak, çeşitli işkence ve zulümler uygulamışlardır. Bu sıkıntılıların yaşanmasına sebep de genellikle yeni Müslüman olan kimselerin(mühtedi) eski dinlerindeki kişiler olmuştur. Bu çalışmada arşiv belgelerinden hareket edilerek, seçkin örneklerle ihtida eden gayr-i müslimlere yapılan zulümler ve işkenceler anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hristiyan, İhtida, Tanassur, Zulüm.

The Reaction of non-Muslims to Conversion Events in the After Tanzimat Period in Ottoman: Torment and Oppressions

Abstract

Human being generally selects the religion of its birth place. However this selection is not conscious. Also a person wants to live with his independent mind and to select a

---

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, ayseozdemir-fef@hotmail.com

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

religion. This manner is certainly a person's right when appreciated in terms of human rights. In spite of this, selecting a religion issue has been caused cruelty and oppression during years. But when taking a short survey through world history, it can be seen some golden ages with religion freedom. For example, Ottoman Age is one of the rare ages. Ottoman Empire had behaved gratifying to non-Muslims and to people those were not a member of Turkish nation. In this study, the cruelty and oppression enforced to non-Muslims which was a violation of human rights and freedom investigated according to archive documents during the states collapsing period.

Key Words: Islam, Christian, Becoming Muslim, Conversion, Oppression.

GİRİŞ

İslam dini yeryüzüne indirildiğinden beri, birçok insan eski dinini terk ederek bu yeni dine geçmiştir. İslam literatüründe, bir başka dine mensup şahsın, putperest veya dinsiz bir insanın Müslümanlığı seçmesine ve hayatını ona göre yönlendirmesine ihtida denilmiştir (Hökelekli 1993: 290). Arapça bir kelime olan ihtida, bir başka tanımıyla da hidayete erme, İslam dinini kabul etme anlamlarını kapsamaktadır. Bir insanın din değiştirmesi zaman, mekan, sosyo-ekonomik şartlar ve insan psikolojisi olmak üzere pek çok sebepten etkilenmektedir (Çolak: 495). Arapça “hüda” kelimesinden türemiş olan ihtida kelimesi, sözlük anlamı olarak da “gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak” demektir. Terim olarak inançsız veya başka bir dine mensup iken İslam dinini kabul etmeyi ifade etmektedir. İnançsızlıktan vazgeçip ya da dinini değiştirip İslamı seçen kimseye “mühtedi” İslamı terk edene ise “mürted” denilmektedir (Köse 1983: 607).

İslam hukukçuları, Hz. Peygamber'in, her insanın İslam fitratı üzerine doğduğu, sonradan anne ve babasının tesiri ile Hristiyan, Musevi veya Mecusi olduğunu bildiren hadis-i şerifini “Her doğan çocuk muhakkak İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu yehûdî yâhud nâsrâni, yâhud mecûsî yaparlar. Nasıl ki, her hayvanın yavrusu tâmmü`l-a`zâ` olarak doğar. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü?” esas almışlardır. Bu anlayıştan hareketle fakihler, ihtida edenlerin çocukları için anne-babadan hangisi daha hayırlı ise çocuğun ona tabi olmasını, onun vesayetinde bulunmasını ilke olarak kabul etmişlerdir. İşte bu sebeple Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim bir ailede, anne veya babadan birisi Müslüman olursa, henüz buluş çağına gelmemiş çocuklar, ebeveyninden Müslüman olana

verilmekte ve diğerinin çocuk üzerinde velayet hakkının bulunmadığına hükmedilmektedir (Çetin 1994: 71).

OSMANLI'DA İHTİDA EDENLERİN DURUMU

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İhtida İşlemleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar ihtida etmek belirli bir kurala bağlı değildi. Ancak mühtediye sarık sarılıp cübbe giydirilmesi geleneği vardı (Çetin 1994: 4-5). Bu geleneğin yavaş yavaş kalktığı ve bir gayr-i müslimin İslam dinine geçişinde bu yüzyıldan itibaren birtakım değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde ihtida olaylarına kilise müdahale edebiliyor, bireyin eski dindaşları ile aile üyeleri çeşitli hadiseler çıkarabiliyor ve hatta meseleye konsoloslar da karışabiliyordu. Bu nedenle Tanzimat'tan sonra bir gayr-i müslimin ihtida etmesi için belli kurallar ortaya konmuş, bunların uygulanması konusunda devlet ve yöneticiler son derece titiz davranmışlardır. Bunun için ihtida edecek kişi reşit olmalı, bir memurun ve papazın önünde irade beyanında bulunmalıydı. Adliye ve Mezâhib Nezareti kurulduktan sonra ihtidada yetkili olan sözkonusu memur bu nezaretten gelmeye başlamıştır (Ortaylı 2008: 67). Bir gayr-i müslimin ihtida edebilmesi için şu aşamalardan geçmesi gerekiyordu:

1. Mühtediler Müslüman olduklarını veya böyle bir isteklerinin bulunduğunu bir dilekçe ile "Meclis-i İdare-i Vilayet"e bildiriyorlardı.
2. Meclis-i İdare-i Vilayet'te, valinin başkanlığını yaptığı bir heyet tarafından mühtedinin "nizami" sorgusu yapılıyordu. Sorgulama sırasında; Mühtedinin kimliği tespit ediliyor, hür, âkıl ve balığ olup olmadığı araştırılıyor, tabiiyeti belirleniyordu. Ardından ihtidaya dış etkilerin sebep olup olmadığına, başkalarının "cebr, iğfal ve terğibinin" bulunup bulunmadığına bakılıyor ve ihtida edecek kimseye kelime-i şehâdet teklif ediliyordu.
3. Mühtedinin heyet tarafından yapılan nizami sorgulamasının tamamlandığını bildiren derkenar yazısı, dilekçesine kaydedildikten sonra Meclis-i Şer'i Şerif'e gönderiliyor, burada da adlî geleneğe uygun biçimde şahitlerin huzurunda aynı işlemler tekrarlanıyordu. Sonra yeniden kelime-i şehâdet teklifi yapılıyor, mühtedi şehâdeti getirince kendi isteğiyle bir Müslüman ismi alıyordu.

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

Mahkemedeki bu işlemlerin sona ermesinin ardından, ihtida ilamı bütün ayrıntısıyla ve tarihiyle birlikte sicillere kaydediliyordu. Durum hem hükümete hem de nüfus başkâtibine bildirilerek ihtidanın nüfus kütüğüne işlenmesi sağlanıyordu (Şeker 2005: 78).

İhtida olayları Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından itibaren olmakla birlikte, ilk dönemdeki ihtidalara bilinen karşı bir tepki yokken, Tanzimat Fermanı'nın ilanını müteakip dönemde ihtida eden kişilere karşı, bazen kişisel olmakla birlikte, çoğu kere de grup veya mahalleli olarak verilen toplu tepkiler görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde meydana gelen ihtida olayları ile devletin zirvede olduğu XV ve XVI. yüzyıllardaki ihtida hareketleri arasında oluş süreci, ihtidanın nedenleri ve sonuçları açısından fark olduğu gibi, şüphesiz Osmanlı'nın çöküş devresini yaşadığı bir zamandaki ihtida olaylarında da büyük farklar bulunmaktadır. Özellikle Tanzimat'tan sonra yaşanan ihtidaların sonuçlarının hem mühtedi bakımından hem de onun içinde yaşadığı toplum bakımından çok sancılı olduğu görülmektedir.

Dini kendisine temel alan bir devletin, gücünün zirvesinde olduğu bir dönemde idaresi altındaki farklı dine mensup insanlara dinlerini değiştirmeleri konusunda bir baskı uygulayıp uygulamadığı gerçekten önemli bir konudur. Müslümanların günlük hayatlarında birbirleriyle olan münasebetleri, iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz tüm yönleriyle aynen Müslümanlar ile mühtediler arasında da yaşanmıştır. Üstelik bu noktada mühtedinin hür ve azadlı olması bir önem ifade etmemiştir. Mesela Müslümanlarla mühtediler arasında her türlü satış muamelesi gerçekleşmiş, ev, değirmen, dükkan gibi gayr-i menkullerin icar işlemleri yapılmış, mahkemelerde diğer Müslümanlar gibi onlar da şahitlik etmiş, işçi, çırak, kalfa, usta olarak Müslümanların işlerinde çalışmış veya bu konumda başkalarını istihdam etmişlerdir. Bundan başka birbirlerine karşılıklı olarak kefillik de yapmışlardır. Aralık 1892'de Gelibolulu Rum bir kızın ihtida ederek, Düyûn-ı Umumiye'den bir katiple evlenmesi örneğinde olduğu gibi, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi(bundan sonra BOA şeklinde kısaltma kullanılacaktır), Dh. Mkt. 2027/100. Yine benzer şekilde 7 Ocak 1903'te Manastır Eyaleti'ne bağlı Kırçova'da Hristiyan bir kız ihtida ederek İbrahim adlı bir şahısla evlenmiş kızın babası da bu durumdan şikayetçi olmuştur" (Boa, Tfr.1. Mn., 4/317).

İslam dinine sonradan geçenler evlenme ve boşanma başta olmak üzere, hemen her konuda birbirlerini vekil tayin edebilmiş, birbirlerine vasilik yapmış ve karşılıklı borç ilişkileri kurmuşlardır (Çetin 1994:74,75).

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

Bu bilgilerden de anlaşılabilceği üzere mühtediler, sosyal ve ekonomik hayat içinde hiçbir kısıtlama olmaksızın Osmanlı'da hayatlarını idame ettirmişler, dinî ve vicdani anlamda tam bir serbesti içinde yaşamışlardır: “Bu arada din ve vicdan özgürlüğünü, insanın doğuştan sahip olduğu veya bizzat kabul ettiği bir din veya düşünceye inanma veya inanmama, o dinin emirlerini yerine getirme veya getirmeme, dışarıdan gelen tehdit veya maddi zarar vermeye karşı koyma özgürlüğü olarak da tanımlamak mümkündür” (Karaman 2004: 28-29).

İhtida Edenlere Karşı Gösterilen Tepkiler

Osmanlı Devleti ihtidanın gerçekleştirilmesini Tanzimat'tan sonra belli kurallara bağlamıştır. Buna göre, bir ihtidanın gerçekleşebilmesi müracaat sahibinin eskiden mensup olduğu dinin ruhani reisleri ve kendi akrabaları ile görüştürülmesine ve ihtida konusunda onların da bilgisinin olması şartlarına bağlıdır. Ancak bunlar sağlandıktan sonra diğer işlemlere devam edilmiştir. Bu insanların ihtidaya zorlanmamaları veya korkutularak ihtida ettirilmeleri de yasaklanmaktadır. Eğer kişi kendi istiyorsa İslam'a davet edilmelidir. Hemen bütün belgelerdeki kayıtlarda, mühtedilerin kendi arzu ve istekleri ile İslam'ı kabul etme üzere müracaat ettikleri belirtilmektedir (Şeker 2005: 77-84).

İhtidanın tamamen kişilerin kendi isteklerine bırakılmasına rağmen, özellikle XX. yüzyıla doğru gerçekleşen ihtidalara, mühtedilerin eski dindaşlarından yoğun tepkilerin geldiği görülmektedir. Bu tepkiler bireysel ve toplu tepkiler olarak ortaya çıkmış, kimi zaman ihtida yüzünden ciddi çatışmaların yaşandığı görülmüştür.

İhtida Edenlere Karşı Gösterilen Bireysel Tepkiler

İhtida edenlere karşı ilk tepkileri onların en yakınlarındaki insanlar göstermişlerdir. Mühtedilerin yakın çevresi genellikle bu radikal değişimi kabullenememişlerdir. Bu durum elbette yeni Müslüman olan kişiyi oldukça zorda bırakmıştır. Kişi ya çevresini değiştirmek ya da onlarla uzlaşmak için bir mücadele içine girmek zorunda kalmıştır. Örneğin, Ermeniler'den olup da ihtida etmiş bulunan bir şahsın karısına Uslu Hasan Efendi tarafından zulüm edilmiş ve şiddet uygulanmıştı. Yapılan bu zorlama karşısında 25 Ekim 1852 tarihinde hükümetce, Erzurum Valisi'ne bir yazı yazılarak zalimlik eden o şahsın bu

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

hareketlerinden men edilmesi istenmiştir. Vali ise zulme uğrayan bu ailenin kendi vilayeti içinde olan Ordu kazasına naklettirilmesinin en iyi yol olduğunu, aksi takdirde olayın sona ermesinin mümkün görünmediğini hükümete bildirmiştir (Boa. A.Mkt.Nzd. 62/20). XIX. yüzyılın ortalarında yaşanan bir ihtidaya verilen tepki böyleyken, yüzyılın sonlarına doğru ilerledikçe tepkilerin şiddetinin arttığı ve mühtedinin canına kast edilmesine varan olayların yaşandığı görülmektedir.

İhtida hadiselerine karşı mühtedinin yakınlarının verdiği tepkilerin ileri boyuta ulaştığı bir başka olay İstanbul Kartal'da yaşanmıştır. Burada oturan Rum bir erkek ihtida etmiş ve Mehmet Aziz adını almıştır. Mehmet Aziz'in kız kardeşinin de ihtida niyetinde olduğu anlaşılınca, kız dayısı Todori tarafından Heybeliada'ya götürülerek baskı altına alınmıştır. Kızın bu durumdan şikayetçi olması üzerine, Todori hakkında 16 Temmuz 1890'da soruşturma başlatılmıştır (Boa, Dh. Mkt. 1751/39). Soruşturmanın sonucuna dair bir bilgiye ulaşılamamış olması olayın nasıl neticelendiğinin bilinmesini de günümüzde engellemektedir.

Yine bir başka ihtida hadisesinde mühtedi, ilk iki örnekteki kadar şanslı değildir. Çünkü onun din değiştirme kararı hayatına mâl olmuştur. Yanya halkından bir kız, ihtida ederek yerli halktan Ali Ağa ile evlenmiş ancak kızın ailesi bu durumu kabullenememiş olmalıdır ki, kız kısa bir süre sonra 9 Eylül 1901'de kardeşleri tarafından öldürülmek suretiyle cezalandırılmıştır (Boa, Y. Mtv. 221/132).

Bilhassa ihtida ederek evlenen kızların babaları durumdan şikayetçi olmuşlar, kızlarının zorla kaçırıldığı iddiasıyla şikayet dilekçeleri vermişlerdir. Verilen bu dilekçeler üzerine jandarma ve kaymakamlık tarafından tahkikatlar yapılmış, ihtida ile ilgili işlemlerin kanuna uygun şekilde cereyan ettiği ve ihtida hadiselerinin neticesi, ilgili makamlara bildirilmiştir. Yapılan araştırma neticesine göre, ailesinden bundan başka bir yaptırım görmeyen kişilerin varlığı da Manastır vilayetinin Kırçova kazasında yaşanan olay (Boa, Tfr. Mn. 2/158) örneğinde olduğu gibi ortaya çıkmıştır.

İhtida Edenlere Karşı Gösterilen Toplu Tepkiler

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk dönemde meydana gelen ihtida olaylarının sonrakilerle birçok açıdan farklılık gösterdiği daha önce de ifade edilmişti. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu konuda ciddi sıkıntıların yaşandığı gözlenmektedir. Daha Tanzimat ilan edilmeden neredeyse bir yarım

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

yüzyıl evvel başlayan bu zulüm olaylarının ilk örneklerinden birini, 1793 senesinde Bursa'da ihtida etmeye karar veren bir Rum papaz yaşamıştır. Mühtedi papaz, Rumların saldırısına ve azabına maruz kalmış, üstelik bu papazın parası ve malı da gasp edilmiştir. Mühtedi papaz yaşadığı zulümler karşısında, resmi makamlara 25 Aralık 1793 tarihli bir şikayet dilekçesi vermiştir (Boa. C. Adl. 12/795). Ancak papazın bu dilekçesine bir cevap verilip verilmediğiyle ilgili bilgiye şu an için ulaşılamadığından meselenin nasıl neticelendiğini bilmek de mümkün olmamıştır. Fakat olayların büyümesi ve Rum halkın bu derece tepkisini çekmesi dikkate alındığında, bunda ihtida eden kişinin bir din adamı olmasının etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Muhakkak ki Rum halkın arasında papazın bu davranışından etkilenip ihtida eden kişiler, sıradan bir insanın ihtida etmesinden mühlhem olarak din değiştirenlerden daha fazla olacaktır. Bu durumun da Hristiyan Rum halkı için çok da istenilen bir şey olmadığı aşikârdır.

İhtida edenlerin karşılaştığı olaylar Tanzimat öncesinde böylesine vahim bir tablo arz ederken, Tanzimat'tan sonra ihtida işlemleri için yapılan tüm düzenlemelere rağmen mühtedilere uygulanan zulüm ve zorbalığın önüne geçilmesinin de mümkün olmadığı görülmektedir. 10 Ekim 1851'de karısını önceden boşayan Ali adlı bir mühtedinin, çocuklarının yarısı annelerinin dininde ve onunla birlikte. Edirne'deki Yunanistan konsolosu çocukların ikisini konsoloshanede alıkoymuştur. Kardeşlerinden ayrı kalmayı kabullenemeyen diğer oğul Arif'in şikâyetiyle sorun ortaya çıkmış, şikâyet üzerine metropolit de işe karışmıştır. Sonunda Edirne valisi duruma müdahale ederek konsolosu uyarmış, mesele böylelikle sona ermiştir. Buna çok benzeyen bir başka olay ise Rumeli'den uzak bir coğrafyada, 1851 yılında Şam'da Rum Ortodoks iken ihtida eden bir kadının kızının eski dininde kaldığı iddiası yüzünden çıkmıştır. Kızın eski dininde kaldığı iddiası Rus konsolosuna, yerel yöneticiler ve İngiltere konsolosunun da karışmasıyla şiddetlenen olayların sebebi olmuştur (Ortaylı 2008: 67).

Bu konuyla ilgili verilebilecek bir diğer örnek de Selanik'te bir Bulgar kızının ihtida etmek istemesidir. Bu olay, gösterilen tepkilerin uluslararası boyuta taşındığı ve belki de ihtida hadiselerinin içinde en geniş çaplı olanıdır. Hatta netice itibarıyla bir faciaya yol açtığını söylemek de mümkündür. Bahsi geçen bu olay, 1876 yılında Selanik'in Avrathisar kazasında meydana gelmiştir. Dinini değiştirip Müslüman olmak üzere Selanik'e gelen genç bir kız, daha istasyondaiken Amerikan konsolosuna ve onun maiyetindeki 150 kadar adam

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

tarafından zaptiyelerin elinden alınarak kaçırılmıştır. Bu durum şehirde heyecana sebep olmuş, büyük bir kalabalık kızın kurtarılması için validen harekete geçmesini istemiştir. Valinin aldığı tedbirleri yeterli görmeyen bu topluluk bu kez ertesi gün, Selimpaşa Camii'inde toplanmış ve kızın kurtarılması için validen bir şeyler yapılması hususunda ısrarcı olmuşlardır. Fransız ve Alman konsolosları camiye gitmelerinin tehlikeli olacağı yönünde kendilerine yapılan uyarıları dikkate almayıp camiye gitmişler, kızı isteyen halka kızın Amerikan konsolosunun evinde bulunduğunu, konsolos Selanik'te bulunmadığı için hemen getirilmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Ancak yine de öfkeli kalabalık tarafından öldürülmekten kurtulamamışlardır.

Konsolosların katledilmesi Avrupa'da büyük yankı uyandırmış, tüm Avrupa kamuoyu ayağa kalkmıştır. Olaya Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya, Selanik limanına harp gemileri göndererek tepkilerini göstermişler ve Bâb-ı âli'den hadiseye sebep olanların şiddetle cezalandırılmalarını istemişlerdir. Bâb-ı âli, Devletin içinde bulunduğu bu hassas dönemde böylesine bir elim olayla mücadele etmek zorunda kalmışsa da hemen Selanik'e harp gemileriyle asker göndermiş, vali değiştirilmiş ve konsolosları öldürenlerin mahkemelerini yaptırarak suçluları idam ettirmiştir. Kızı kaçırarlarsa yaptıklarıyla kalmışlardır. Olağan şartlarda başlayan ihtida hareketi, Balkan ve Avrupa devletlerinin karışmasına yol açmış ve nihayetinde büyük savaflara sebep teşkil etmiştir. 93 Harbinin görünürde olmayan sebeplerinden biri de budur. Dünyanın her tarafında misyonerler vasıtasıyla insanları tanassur ettirmeye çalışan Avrupalılara, Hristiyan bir kızın kendiliğinden Müslüman olması tahammül edilmez bir hareket gibi görünmüştür (Karal 2003: 99).

Selanik Olayı olarak tarihte kendine yer edinen bu hadiseyle ilgili kaleme aldığı makalesinde Mithat Aydın daha detaylı bilgilere yer vermiştir. Onun, o dönemde İstanbul Büyükelçisi olan Sir Elliot'un hatıratından aktardığına göre; karışıklığa sebep olan kızın adı Helen olup 12-18 yaşları arasındadır. Bir Türk gencine âşık olan bu kız, sevdiği bu gence kaçarak onun evine gitmiş ancak gencin ailesi kızın Müslüman olduğuna dair bir evrak olmadan onu kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine kız köyün imamı, bir Arap kadın ve annesiyle birlikte ihtida işlemlerini yaptırmak üzere Selanik'e gitmişlerdir. İşte bu gidiş sırasında tren istasyonunda olaylar başlamış, ihtida meselesinden haberdar olan öfkeli kişiler kızın Müslüman olacağı Hükümet Konağı'na gitmesini engellemeye çalışmışlardır. Bu esnada kızın feracesi çekilmiş ve hakarete uğramıştır. Kız nihayetinde Amerikan Konsolosluğu'na götürülmüştür.

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

Buraya kadar gayrimüslim ahalinin tepkisi varken bundan sonra Müslüman halkı teskin etmek mümkün olmamıştır. Kızın Müslümanlara teslim edilmesi hususunda Amerikan Konsolosluğu'na yazı yazılmış ve önü alınamayan feci olay böylece başlamıştır (Aydın 2005: 41-43).

Osmanlı Devleti'nin en nazik dönemlerinden birinde meydana gelen bu ihtida olayının böylesine yankı uyandırmasının sebepleri arasında, 1839'da başlayıp 1856 ve 1876 dönüm noktaları ile devam eden batılılaşma sürecinde azınlıklara verilen hakların ve Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerinde kurdukları baskı siyasetinin bir payı olduğu muhakkaktır.

Bu dönemlerde yalnızca yetişkin insanların ihtidası değil, küçük çocukların ihtidası da epey tepki toplamıştır. Hatta eski çevrenin çocuklara karşı olan tepkisi yetişkinlere olandan daha fazla olmuştur. Bunda çocukların yaşlarının küçük olması dolayısıyla İslam'ı kabul etmelerinin mümkün olamayacağı düşünülmesi etkili görünmektedir. Söz konusu bu çocukların yaşları Müslümanlar tarafından 1-2 yaş büyük gösterilirken, gayrimüslimler tarafından ise 1-2 yaş küçük gösterilmiştir. Çocuklara gösterilen tepkilerde çocukların yetişkinler benzeri bedenî bir eza ve cefaya maruz bırakılmadığı ancak baskı altına alınıp kararının değiştirilmesi yönünde bir zorlamaya tabi tutulduğu belgelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Yalnız bu durum çocuğun eski dindaşları ile yenilerinin arasında çok ciddi gerginliklere sebep olmuştur (Aslan 2008:151-152).

Çocukların ihtidalarının iki cemaat arasında sebebiyet verdiği pek çok olay örneğinden bahsetmek mümkün olmakla birlikte (Aslan 2008: 152-157) çalışmada daha ziyade mühtedilerin din değiştirme haklarının elinden alınmak istenirken onlara uygulanan işkence ve zulümlere yer verilmeye gayret edilmiştir. Bu yüzden çocuk ihtidalarından daha çok yetişkin ihtidaları ele alınmıştır. Ancak ihtida eden çocukların sebep olduğu çok sayıda olaydan bir tanesini örnek vermek de yerinde olacaktır. Mesela 1887 senesinin şubat ayında küçük bir çocuk olan Katolik Mardros, Kayseri'de ihtida edince Müslüman ve Hristiyan halk arasında büyük gerginlikler yaşanmıştır. Bu durum nisan ayı sonlarına kadar devam etmiştir. Olayları yatıştırmakla görevli olan Tabur Ağası İhsan Bey ise hadiseden sorumlu olduğu düşünüldüğü için, askeri mahkemede yargılanmıştır. Mahkeme tarafından bundan böyle İhsan Bey'in Kayseri'de ikamet etmesinin mümkün olmadığına karar verilmiştir. Ayrıca mühtedi Mardros'un da başka bir kazaya ya da İstanbul' a gönderilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir (Boa. Dh. Mkt. 1414/102, 1404/48).

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

Bundan başka Muş İdare Meclisi'ne ihtida için dilekçe vererek 24 Mart 1895'te ihtida eden Zeynep Hatun da eski dindaşlarının işkencesine uğramış ve onlar tarafından tekrar Hristiyan olması için zorlanmıştır. Ona epey kalabalık bir grup bu işkenceyi yapmış olmalıdır ki, olaylar olduktan bir yıl sonra bu işkenceyi yapanların sadece on beşi yakalanarak adliyeye teslim edilebilmiştir. Üstelik yakalanan bu şahıslar da yine mühtedi kadının kendi milletinden olup Ermeni'dir (Boa. Ya. Hus. 322/86).

Mühtedilere uygulanan maddi birtakım işkencelerin yanı sıra bu kişilerin manevî işkencelere de maruz bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Temmuz 1895'de ihtida ederek, Ayşe adını alan bir Ermeni kadını, psikolojik işkence görenlerdendir. Genellikle ihtida eden eski dindaşlarına bedeni eziyeti reva gören kişiler, bu kez cezalandırma için Ayşe kadının çocuklarını kaçırma yolunu tercih etmişlerdir. Kadın Karaman'da ihtida etmişken, çocukları ondan alınarak Konya'ya götürülmüştür. Elbette burada amaç sadece kadını cezalandırmak değil, çocukların annelerinden etkilenerek onların da Müslüman olmalarını engellemeye çalışmaktır. Ancak İslam ulemasının bu konuda kesin hükmü vardır. Buna göre İslam âlimleri, anneleri ihtida ederken çocukları yanında ise çocukların annesine verilmesi gerektiği görüşündedirler (Boa. Dh. Mkt. 398/59).

1900 senesinde Lüleburgaz kazasına bağlı Karaağaç köyünde gerçekleşen bir başka ihtidada, Rum asıllı Berbaki'nin eski dindaşlarından çektiği eziyetler de yine oldukça fazladır. Lüleburgaz mahkeme reisi Agopyos Efendi, Berbaki'nin ihtida törenine kızın güya on beş yaşını doldurmamış olduğu gerekçesiyle katılmamıştır. İhtidanın engellenmesi için yapılanlar bundan ibaret olmamış, bir grup gayr-i müslim de yine ihtidaya mani olmak amacıyla toplanmıştır. Bu tepkili kalabalık ancak hükümetin aldığı tedbirler sayesinde dağıtılabilmıştır (Boa. Dh. Mkt. 2575/144).

Aynı senede gerçekleşen bundan daha vahim bir olay ise, Bafra'da kendi dindaşlarının Müslüman olmasını sindiremeyen Hristiyan ahali tarafından çıkarılmıştır. Bafra'nın Selamaleyk köyünde yaşayan Lefter Kaz(?) adlı kadının çocuklarıyla beraber ihtida etmiş olması eski dindaşlarını çileden çıkarmış ve Hristiyan ahali geceleyin bu kadının evini ateşe vermişlerdir. Bununla da yetinmeyerek yanan evden kaçmaya çalışan bu insanları öldürmüşlerdir. Olayın kaymakamlığa intikalinin ardından hadiseye sebebiyet verenlerin yakalanarak kanuna teslimi için gerekli işlemler başlatılmıştır (Boa. Dh. Mkt. 1922/92).

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

İncelenen dönemde Osmanlı Arşivi'nde hiçbir ihtida olayı ile ilgili bu denli çok yazışma yapıldığına rastlanmadığından, öneminin büyük olduğu izlenimini veren bir olay son derece dikkat çekicidir. Bu ihtida Yunanistan sınırına yakın bir kasaba olan Alasonya'ya bağlı Dışkata'da meydana gelmiş, 1900 senesinde başlamış ve yaklaşık bir yıl sürmüştür. Mesele Dışkatalı bir Hristiyan kızının ihtida etmek amacıyla nahiye kâtibi Fethi Efendi'nin evine sığınmasıyla başlamıştır. Duruma tepki gösterenler, halkın gece vakti çan çaldırılarak kilisede toplanmasını sağlamışlardır. Özellikle bazı şahısların halkı isyana teşvik etmeleriyle olay büyümüş, kızın ihtidasına engel olmak isteyen gruptan birkaç kişi onu kaçırarak eve hapsedmişlerdir. Hükümet kanunun icrasına engel olan bu şahısların yakalanarak, cezalandırılmaları için gerekli girişimlerde bulunmuştur. Hatta bu kişilerin Dışkata'dan çıkarılmaları gerektiğini de Manastır Vilayeti'ne ayrıca bildirmiştir. Çünkü bu şahısların (Boa. Tfr. 1. Mn. 4/137) evlerinde evrak-ı muzırta ile önemli miktarda fişenk ve mühimmat bulunmuştur. Aranılan bu kişiler Osmanlı cephaneliğine saldırarak yangın çıkarmışlar ve burada biri binbaşı olmak üzere önde gelen birkaç kişiyi katletmişlerdir. Hükümet durumun ehemmiyetine istinaden davanın Alasonya'da değil Serfice'de mahkeme edilmesine karar vermiştir (Boa. Dh. Mkt. 523/11, 2571/75, 2539/55, 2555/50). Savaşa sebebiyet veren bir ihtidadan sonra cephaneye saldırılıp yangın çıkarılması ve bir rütbelinin öldürülmesi ihtida olaylarının vardırıldığı sonuçları göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Amasya'da 1901 senesi eylül ayı başında yaşanan ihtida olayında, mühtedi bu kez Nikola adlı Rum kızıdır. Üstelik Nikola'nın on dört yaşındaki kardeşi Olofya da on beş yaşına geldiğinde ihtida etmek niyetindedir. Olofya hükümete başvurarak, kardeşinin ihtidasından haberi olduğunu ve bu yüzden kendisinin de can güvenliğinin bulunmadığını bildirmiş, bu yüzden korunma talep etmiştir. Bu sebeple Olofya ilk olarak ailesine teslim edilmek istenmişse de kız ailesinin yanında güvende olmadığı gerekçesiyle buna razı olmamıştır. Bunun üzerine yerel idareciler, Sivas Vilayeti'ne bir yazı yazmışlar ve Nikola'nın ardından bir de kız kardeşinin ihtida niyetinde olduğu anlaşılırsa, halkın daha da galeyana gelmesinden korktuklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine 28 Aralık 1901 tarihinde hükümet tarafından kızın koruma altına alınması ve Amasya küçük bir kasaba olduğundan bu iki kızın başka bir mahalle nakledilmesi hususunda gereğinin yapılması istenmiştir (Boa. Dh. Mkt. 2539/55, 2502/132, 2491/40).

Müslüman Toplumun ve Devletin İhtida Hadiseleri Karşısındaki Tutumu

Osmanlı Devleti ihtida etmek isteyenlere karşı oldukça temkinli yaklaşmış, ihtidanın gerçekleştirilmesini belirli kaidelere bağlamış, ihtida edenlere de şefkat ve merhamet elini uzatmıştır. Osmanlı'nın yalnız mühtedilere karşı değil, Müslüman olduktan sonra dinden çıkarak tekrar eski dinine dönen mürtedlere karşı dahi müşfik bir yaklaşımı söz konusudur. “Osmanlı Arşiv Belgeleri Doğrultusunda Kosova Halkının Müslüman Olması” adlı makalesinde Ramazan Biçer, Kosova’da meydana gelen ihtida hareketlerini değerlendirmiş ve bu iddiayı destekleyen birçok olayın burada yaşandığını ortaya koymuştur.

“Osmanlı arşiv verilerine göre Kosova’da ihtida etme ve din değiştirme olaylarının büyük çoğunluğu kendi istek ve arzuları doğrultusunda, bilinçli bir şekilde gerçekleşmiştir. Yerel idareciler, üstün bir şeffaflık göstererek, İslam dinini tercih eden kimseleri, ruhanî reislerin huzurunda sorgulamıştır. Bu ise Osmanlıdaki din özgürlüğünün en üst düzeyde göstergesi olmuştur. Öte yandan çocukların, ölüm, ayrılma ve anne ve babanın birisinin din değiştirmesi gibi bir durum olduğunda, birlikte yaşayacağı anne ve babayı seçme hakkının çocukta olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda çocuğun dinî tercihi ailesine bırakılmıştır. Ayrıca ihtida ederek Müslüman olan bazı kimselerin yeniden eski dinlerine dönmek istemeleri de geri çevrilmemiştir (Biçer: 8)”.

Oysaki şer’i kurallar esas alındığında Osmanlı'nın tutumunun aksi yönde olması beklenir. Çünkü irtidad yani İslam’ı terk edip Hristiyanlığa veya başka bir dine geçme, İslam devletinde ölümle cezalandırılması gereken bir suçtur:

“Müslüman olduktan sonra eski dinine dönenlere verilen ölüm cezası uygulaması Tanzimat döneminde de bir süre devam etmiş, ancak bu durumun Ferman’da ilan edilen temel haklara aykırı olduğunu ileri süren büyük devletlerin baskısı üzerine şer’i olan bu hüküm resmen kaldırılmasa da 1844 yılından sonra fiilen uygulanmamıştır. Ayrıca gayrimüslimler arasındaki mezhep değiştirmeyi yasaklayan 1834 tarihli ferman, 1844 yılında Rum Patriği’nin müracaatı üzerine Müslüman milleti ilgilendirmediği gerekçesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.” (Bkz. Avcı 2004: 389.)

1857 yılında Musul’da vukua gelen bir tanassur olayı ve bunun Bâb-ı âli ve yerel yöneticiler tarafından çözümü çok ilginç gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Bu belgeden anlaşıldığı üzere eski dinine dönen birisi hakkında

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

alınan karar yerel ve şahsa özel bir karar değildir. Tam tersine genel bir uygulamayı yansıtmaktadır. Bunun gibi irtidad edenlerin canına ve malına zarar gelmeden, ahalisi Hristiyan olan yerlere yani hadise çıkmayacak bir mahalle nakilleri, daha önceden bireysel ve topluca tanassur olaylarında Bâb-ı âli'nin çok büyük bir dikkatle uyguladığı bir husustur.

“Bu tarihlerde bu gibi vakalar hiç de nadir olmamalıdır ve ülkede daha önceki asırlarda şeklen ihtida etmiş görünen gizli Hristiyan cemaatler hakiki inançlarını açıklamaya başlamıştı ve bundan başka, dinden dine dönmeler de görülmekteydi. Örneğin İslam devletinde ihtida dışında Musevilikten Hristiyanlığa yahut Hristiyanlıktan Museviliğe geçiş gibi din değiştirmeler de yasaktır. Fakat Tanzimat döneminde bu kaideye çok uyulmadığını bize çeşitli belgeler anlatmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ortaylı 2008: 63-64.)”

Gayr-i müslim tebaadan Müslüman olmak isteyenlere patrikhaneler ve elçilikler de büyük zorluklar çıkarmışlardır. Demirhisar'da ihtida etmeye karar veren bir Rum kadınının yaşadıklarında bunu görmek mümkündür. Bu kadın İslam dinine geçmeye karar vermiş olmasına rağmen metropolit onun bu fikrini değiştirmeye çalışmıştır. Ancak Devlet 2 Ocak 1900 tarihli bir yazısıyla, bu metropolidin kadını etkileme çabalarından vazgeçmesi için onu ikaz etmiştir (Boa. Dh. Mkt. 2292/11). Ancak dini reislerin bu çabalarının hiç bitmediği anlaşılmaktadır. Halide Aslan ihtida ile ilgili yaptığı tez çalışmasında, 1918 yılında ihtida eden Rum kadınlarının ve kızlarının Fener Rum Patrikhanesi tarafından akıl hastanesine kapatılmak suretiyle işkence ve zulme maruz bırakıldığını söylemektedir (Aslan 2008: 151).

Yaşanan tüm sıkıntıları göze alıp da ihtida edenler, çoğunlukla yalnız kalmış ve hiçbir yerden yardım da almadıklarından perişan hale düşmüşlerdir. Din değiştiren kişiler genellikle yaşadıkları çevreden de dışlanmışlar, hatta kimi zaman da onlara ciddi zararları dokunan olaylar yaşamışlardır. Osmanlı Devleti tüm bunların farkındadır ve olup bitene karşı kayıtsız kalmamıştır. Öteden beri Osmanlı, İslamı seçen bu insanların yeni hayatlarını kolaylaştırmak adına birtakım uygulamalarda bulunmuştur. İhtidadan sonra isimlerini değiştiren mühtedi kimselerden erkek olanların sünnet edilmesi, kadın olanların da evlendirilmeleri bunların hepsine kisve-bahâ verilmesi, İslam dininin öğretilmesi, az da olsa geçimlerini sağlayacak bir miktar aylığın bağlanması veya onların bir işte istihdamı, yeni bir çevreye yerleştirilmeleri gibi (İhtida edenlerin özel, ekonomik ve sosyal hayatlarıyla ilgili değişiklikler ve devletin bunlara yardımı konusunda ayrıntılı bilgi için Aslan 2008: 113-150) hususlar

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

hep bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bunu bazı örneklerde açık olarak görmek mümkündür. Mesela, Musevi iken 1 Eylül 1890'da ihtida ederek bir Müslümanla evlenen Makbule Hanım'a kocasıyla boşanmasından sonra dahi kalacak yer ve iâşe konusunda yardım edilmesi hususunda yazışma yapıldığı görülmektedir (Boa. Dh. Mkt. 1756/85). Benzer şekilde Van'a bağlı Çölemerik köyünde yaşayan Ermeni bir kadın olan Zartar veled-i Mihtar, ihtida ederek Trabzon'a gelmiş ve ismini Fatma olarak değiştirmiştir. Devlet bu kadının kimsesiz olduğu ve kalacak yeri olmadığından barınacak ve çalışacak yer ayarlanması ve evlenmesi konusunda yardımcı olunması için Trabzon vilayetiyle 4 Temmuz 1891'de yazışma yapmıştır (Boa. Dh. Mkt. 1846/99).

Bütün bu sakıncalı durumları gören ve tekrar yaşanmasını istemeyen merkezi yönetim, XX. yüzyılın başlarında ihtida konusunda yetkilileri bir kez daha uyarma yoluna gitmiştir. Nitekim 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'nce Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen bir yazı bu konu ile ilgilidir: "BOA, DH. MUİ., nr.117/10., kodlu "Hüdavendigâr Vilayeti'ne Şifre" olarak yazılmış bu belgeden daha önce de Osmanlı Devleti'nde ihtida etmek isteyenlere dair bir takım yazışmalar yapılmıştır. BOA'da, YEE, nr. 31/18.(1 Ocak 1879 (7.M.1296)) tarihli bir belge bunun bir örneğidir." Söz konusu şifreli yazıda, ihtidada uygulanan usulde, özellikle mühtedinin daha önce mensup olduğu dinin ruhanileri ve yakınları ile de görüştürülerek ihtida işleminin yürütüldüğü bir kez daha belirtilmiştir (Şeker 2005: 79). Çünkü Osmanlı İslam'a geçişte zorlama olmayacağını bilmekte ve buna göre davranarak sadece ihtida etmek isteyen kişiye "Kelime-i Şehadet" teklif etmektedir. Üstelik Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor şartların, kendisini Avrupa devletleri nazarında daha da kötü duruma düşürme endişesi taşıdığı ve mühtedilerin durumuna daha bir hassas yaklaştığı yazışma yapılan belgelerde, bilhassa vali ve memurlara yazılan yazılardaki ifadelerden anlaşılmaktadır. "İslahat Fermanı'nın ilanından önceki tarihe ait pek çok belgede mühtedilerin isteklerinin karşılanması ve onların zarurette bırakılmamaları ile ilgili devlet yazışmalarında bu tutumun ayrıca "Şân-ı âlî icabı" olduğu belirtilirken, daha geç dönem belgelerinde ise "dönemin nezaketinden dolayı" ifadesi yer almaktadır."

Sonuç

Osmanlı'da batılılaşma sürecinin önemli bir adımı olan Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra özellikle ihtida eden yetişkin insanların yaşadıkları sıkıntılar, ülkenin değişik yerlerinden örnekler seçilerek ele alınmaya çalışılmıştır.

Dinî hayatları adına her şeyi yapabilme hürriyetine sahip, gayrimüslim Osmanlı vatandaşların ihtida edip İslam dinine geçmeleri her ne kadar öncesinde de birtakım sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuşsa da bu sıkıntıların özellikle, Tanzimat'tan sonra iyice arttığı görülmektedir. Mühtedilerin yaşadığı sıkıntıların Osmanlı Devleti'nin siyasi olarak güç kaybetmesine paralel bir artışta olduğu gözlemlenmektedir. Bunda Avrupalı devletlerin azınlıklara baskı uygulandığı ve onların Müslüman tebaa ile eşit haklara sahip olmadığı iddiasıyla Osmanlı'dan bu konuda sürekli taviz aldığı bir döneme denk gelmesi de etkili olmalıdır. Bu dönemdeki olayların çıkmasında bir Hristiyanın kendi isteğiyle İslamı seçmesi Avrupalı devletler tarafından kabullenilmesi oldukça zor bir mevzu olmuş, onlar kendi dindaşlarının bir baskıya maruz kaldığı iddiasıyla ihtidayı kabule bir türlü yanaşmamışlardır. Bilhassa XX. yüzyıl başlarından itibaren ihtida edenlere karşı verilen tepkiler iyice ağırlaşmış, neredeyse her ihtida olayından sonra can kaybı yaşanmaya başlamıştır. Meselenin dikkate değer tarafı, yaşadıkları sıkıntıların ve eziyetlerin sebebinin bu insanların çoğu zaman birinci derecede yakın akrabalarının olmasıdır. Ayrıca akrabalarının dışında mühtedilerin kendi milletinden olup, bu din değiştirme hadiselerini içlerine sindiremeyerek galeyana gelmiş olan insanlar da bulunmaktadır. Görülmektedir ki, mühtediler oldukça zorlu bir süreçten geçmekte ve her şeyden önce kendi yakınlarını ve eski dinlerinin ruhani liderlerini de İslam'a geçerken herhangi bir baskı ve zorlama altında kalmadıklarına inandırmak zorundadırlar. Ancak bundan sonra ihtidanın diğer şartlarını yerine getirebileceklerdir. Hal böyle olmasına rağmen mühtedilerin yaşadıkları sıkıntının ve gördükleri eza ve cefanın haddi hesabı yoktur denilebilir. Nitekim ölümle sonuçlanan birçok hadiseye de yukarıda yer verilmiştir. Mühtedilerin yaşadıkları bu olaylar son derece üzücü olup hem şer'i hukuka aykırı hem de Tanzimat'tan sonra benimsenen Batı hukukuna göre tam bir insan hak ve hürriyeti ihlalidir.

İhtida hadiselerinin ekserisinin meydana geldiği Rumeli ve Balkan toprakları göz önünde tutulduğunda dikkat çekici bir başka nokta daha ortaya çıkar. Bu da bu bölgelerin hürriyet ve eşitlik gibi ilkeleri esas alan ihtilalin

İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi

çıkıldığı Fransa'ya Osmanlı coğrafyasının en yakın olduğu yerler olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki milliyetçilik akımının kısa sürede tesirine kapılan bölge, söz konusu olan kişisel hak ve hürriyetler olduğunda aynı hız ve özeni gösterememiştir. Üstelik bireyin hak ve özgürlüklerini kullanmak istemesine ağır ve can yakıcı tepkiler vererek bu konuda oldukça tutucu bir tavır sergilemiştir. 1789 ihtilalinin sonuçlarının Osmanlı'nın Avrupa coğrafyasına yakın olan topraklarında böyle acı olaylara sebep olması ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konu olarak görünmektedir. Osmanlı tarihinde en zorlu savaşlardan biri olan 93 Harbi'nin nedenlerinden birini dahi teşkil ettiği göz önüne alındığında, sadece kişisel bir olay ve özgürlük olması gereken ihtidaların etkilerinin ne derece fazla olduğu ortadadır. Tesiri uzun yıllar devam eden ihtida hadiselerinin de yine daha ziyade azınlıkların çoğunlukta olduğu topraklarda meydana geldiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Mühtedilerin eski dindaşları ve milletinden insanlar onlara böyle müdahalede bulunup, kötü muamele ederken, Osmanlı Devleti ihtida edenleri büyük bir şefkatle kucaklamış ve bağrına basmıştır. Onlara kalacak yer, iase, giyim-kuşam, iş ve hatta evlenme konusunda yardımcı olmuş, gerekli gördüklerine ise geçinmeleri için az bir miktar da olsa, nakdi destek sağlamıştır. İhtida ettiği için yaşadıkları işkence ve baskılara dayanamayan mühtedilerin başka mekânlara nakli ile bu konuda yaşanacak bazı sıkıntıların önüne geçmeyi de amaçlamıştır. Zaten can güvenliğinin dahi tehdit altında olduğu böylesi zor durumlarda mühtedinin başka bir mahalle nakli devletin zorunlu gördüğü yegane çıkar yol haline gelmiş, bu uygulama gerekli görüldükçe yapılmıştır. Osmanlı Devleti mühtedilere destek olma yanında, ihtidaları engellemeye çalışanlar ilk etapta mühtedinin eski dininin ruhani liderleri olduğundan, bu konuda bir sorun çıkmaması için baştan önlem almayı ihmal etmemiştir. Bu nedenle ihtida muameleleri yapılacağı zaman din görevlilerinin hazır bulunmalarını istemiş ve görevlilerin vazifelerini yerine getirmedikleri takdirde uyarılmalarını da sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

BOA, C.ADL., nr.12/795, BOA, DH.MKT., nr.2027/100, nr.1414/102, nr. 1404/48, nr. 1751/39, nr. 398/59, nr. 2575/144, nr. 1920/92, nr. 2539/55, nr. 2491/40, nr. 523/11, nr. 2571/75, nr. 2539/55, nr. 2555/50, nr. 2292/11, nr. 1846/99, nr.1756/85, BOA, TFR.1. MN., nr. 4/317. BOA, A.MKT.NZD., nr. 62/20, BOA, Y.MTV., nr. 221/132, BOA, Y.A. HUS, nr. 322/86, BOA, Y.EE., nr.31/18.

2.Telif Eserler

Aslan, Halide (2008). *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Avcı, Mustafa (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, İstanbul.

Aydın, Mithat (2005). “Sir Henry Elliot’un İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük siyasi Olaylara Bakışı”, *OTAM*, S. 18, Ankara, s. 41-43.

Çetin, Osman(1994). *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sonuçları (1472-1909)*, Ankara.

Çolak, Kamil(1994). *İstanbul’da İhtida Hareketleri (XVI. Yüzyıl)*, *Osmanlı*, C.4, Ankara, s.495-505.

Hökelekli, Hayati (1993). *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993.

Karal, Enver Ziya (2003) *Osmanlı Tarihi*, C.VII., Ankara: TTK Basımevi.

Karaman, Hayreddin (2004). *İslam’da İnsan Hakları Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul.

Köse, Ali (2000) “İhtida”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2008) “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları”, *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, İstanbul.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul: MEB Yay.

Şeker, Mehmet(2005). “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İhtida Etmenin Şartları”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 41, S.2, Ankara.